Konrad Bączek

DZIEDZICTWO PIŚMIENNICZE WARMII I MAZUR

1. Ekslibris regionalny

W ostatnim czasie ważne miejsce w badaniach regionalnych zajmuje szeroko rozumiane dziedzictwo piśmiennicze Warmii i Mazur. Szczególną rolę odgrywają badania nad proweniencją, a zwłaszcza nad śladami przedwojennych właścicieli historycznych księgozbiorów. Znaki własnościowe, takie jak ekslibrisy, pieczątki, zapiski rękopiśmienne oraz naklejki, są nieocenionym źródłem do historii książki i bibliotek, a także dziejów czytelnictwa i obiegu książki oraz historii instytucji kultury i antykwariatów w różnych okresach. Na ich podstawie możemy odtworzyć drogę książek, zanim trafiły do ich obecnych powojennych właścicieli.

Prowadzone obecnie w naszym regionie badania proweniencyjne obejmują księgozbiory znajdujące się w sześciu olsztyńskich książnicach: Archiwum Państwowym w Olsztynie, Bibliotece Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Bibliotece Muzeum Warmii i Mazur, Bibliotece Uniwersyteckiej UWM, Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum", Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Emilii Sukertowej-Biedrawiny. Mają one ogromne znaczenie, zwłaszcza w kontekście skomplikowanej historii naszego regionu, a zwłaszcza wojennych i powojennych zniszczeń dziedzictwa kulturowego. Z powodu braku zarówno materiałów archiwalnych, a także katalogów bibliotecznych książki te stanowią **jedyną** możliwość poznania ich przedwojennej historii.

Ostatni rok oprócz intensyfikacji badań proweniencyjnych był bogaty w działania związane z popularyzacją wiedzy o dziedzictwie piśmienniczym naszego regionu i prezentacją ich wyników szerokiemu gronu odbiorców. Taką możliwość dały wykłady i prelekcje zorganizowane 2022 i 2023 roku przez Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Pierwsze, rozpoczynające cykl spotkań poświęconych dziedzictwu piśmienniczemu Warmii i Mazur, odbyły się w grudniu 2022 roku. Przybyli licznie słuchacze mogli wówczas wysłu-

chać wykładu prof. Zoi Jaroszewicz-Pieresławcew „Tajemnice starych druków ze zbiorów Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego". Prelegentka przybliżyła historię woluminów znajdujących się w zbiorach Instytutu Północnego, zwracając uwagę zarówno na ich przedwojenne, jak i powojenne losy. Wiele uwagi poświęciła działalności typografów na ziemiach pruskich, co jest istotne o tyle, iż część starodruków wydano w Braniewie i Królewcu. Na przykładzie wybranych pozycji prof. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew omówiła proweniencję starodruków, wskazując na zawarte w nich znaki własnościowe instytucji oraz osób prywatnych. Wśród nich znalazły się ekslibrisy, pieczątki oraz zapisy odręczne, z których wiele ma duże walory artystyczne. Dobór prezentowanych przez prelegentkę starodruków odsłonił różnorodność zbiorów Biblioteki Instytutu Północnego, w których znajdują się dzieła zarówno polsko- i obcojęzyczne, poświęcone tematyce religijnej lub świeckiej i wydane na ziemiach polskich oraz w innych państwach europejskich.

Drugi wykład wygłosiła Anita Romulewicz z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Emilii Sukertowej-Biedrawiny w Olsztynie. W początkowej części wystąpienia prelegentka przedstawiła historię rodu zu Dohna oraz jego siedziby w Markowie. Uczestnikom spotkania przybliżono sylwetki przedstawicieli rodu oraz zgromadzone przez nich kolekcje mebli, dzieł sztuki, porcelany, srebra oraz monet. Następnie Anita Romulewicz opowiedziała o bibliotece rodu zu Dohna liczącej 55 tysięcy woluminów. Szczególnie interesujące okazały się powojenne losy zbiorów, których część trafiła do Torunia (w tym kontekście wspomniano o roli Henryka Baranowskiego, bibliografa, kierownika Oddziału Gromadzenia Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu w latach 1956––1986). Prelegentka zapoznała uczestników ze stanem zachowania starodruków z Markowa, wskazując, że najwięcej (ponad 1000) publikacji opatrzonych znakami własnościowymi rodu zu Dohna znajduje się w Bibliotece Narodowej. Znaczniej mniej można ich natomiast odnaleźć w bibliotekach olsztyńskich. Spośród nich Anita Romulewicz zwróciła szczególną uwagę na starodruki ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Emilii Sukertowej-Biedrawiny. Wydarzenie zgromadziło około 70 uczestników, którzy po wykładach w kuluarowych rozmowach mogli podzielić się wrażeniami dotyczącymi usłyszanych treści.

Dla zainagurowanego w Instytucie Północnym cyklu poświęconego dziedzictwu piśmienniczemu Warmii i Mazur szczególnie ważny był wykład dr. hab. Arkadiusza Wagnera z Instytutu Badań Informacji i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu „Renesansowe oprawy królewieckie", który odbył się 11 maja 2023 roku w Domu Polskim. Prelegent, wybitny badacz dawnej kultury i sztuki książki, opowiedział uczestnikom spotkania o słynnej „srebrnej bibliotece" należącej niegdyś do Albrechta Hohenzollerna i jego żony. Swą nazwę zawdzięcza ona srebrnym, zdobionym oprawom wykonanym w połowie XVI stulecia przez królewieckich złotników. Większość zachowanych do dnia dzisiejszego egzemplarzy ze „srebrnej biblioteki" należy do zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Prof. Waner zaprezentował rów-

2. Olsztyn, Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Wernisaż wystawy „Polskojęzyczne druki królewieckie w zbiorach Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego". Fot. Iga Czarniawska.

nież wybrane dzieła introligatorów z Królewca, powstałe w okresie nowożytnym. Ogromna wiedza prelegenta oraz sposób jej przekazywania sprawił, że wykład został bardzo dobrze przyjęty przez słuchaczy, którzy przybyli tego dnia w liczbie około 70. Po wykładzie uczestnicy spotkania udali się do Biblioteki Instytutu Północnego na wernisaż wystawy „Polskojęzycznedruki królewieckie w zbiorach Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego", przygotowanej merytorycznie przez dr hab. Zoję Jaroszewicz-Pieresławcew, prof. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, i dr Annę Bujko, kierownik Biblioteki Instytutu Północnego.

Kolejne spotkanie z cyklu poświęconego dziedzictwu piśmienniczemu Warmii i Mazur zorganizowano w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa – wykład dr Ewy Chlebus (Biblioteka Elbląska) „Późnogotyckie introligatorstwo na Warmii", który odbył się 14 września 2023 roku. Podobnie jak wcześniejsze wydarzenia zgromadził on grupę około 50 słuchaczy. Warto podkreślić, że biorąc pod uwagę warunki olsztyńskie i względnie niekorzystne godziny spotkań, wysoka frekwencja stanowi dla organizatorów pozytywne zaskoczenie. Dr Ewa Chlebus wskazała, że w omawianym przez nią okresie na Warmii istniały duże księgozbiory instytucjonalne: biblioteka katedralna we Fromborku, biblioteka biskupia w Lidzbarku oraz biblioteka franciszkanów w Braniewie. W drugiej połowie XV wieku nie istniało na Warmii środowisko rzemieślników zajmujących się zawodowo wytwarzaniem opraw, a prace introligatorskie wykonywali głównie przedstawiciele duchowieństwa. Zachowane do dzisiaj oprawy skórzane pochodzą z pięciu pracowni introligatorskich, gdzie były zdobione techniką ślepego i złoconego tłoczenia. Prelegentka podkreśliła przy tym, że dla omawianego okresu nie można mówić o jednolitym środowisku introligatorskim ani o specyficznym typie opraw.

Okazją do przybliżenia szerszej grupie odbiorców dziedzictwa piśmienniczego regionu stały się 21. Olsztyńskie Dni Nauki i Sztuki. W ich ramach we współpracy z Biblioteką Muzeum Warmii i Mazur oraz Biblioteką Wyższego

3. Olsztyn. Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Wykład dr Ewy Chlebus (Biblioteka Elbląska) „Późnogotyckie introligatorstwo na Warmii". Fot. Iga Czarniawska.

Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum" przygotowano 3 prelekcje.

Wykład dr Anny Bujko „Dzieje Oficyny Braniewskiej (1589-1773)", 20 września 2023 roku w Domu Polskim. Prelegentka wskazała na znaczenie drukarni, której działalność związana była z postacią kardynała Stanisława Hozjusza, przybyciem jezuitów do Braniewa i założeniem przez nich kolegium w 1565 roku. Oficyna pełniła rolę drukarni katolickiej, obejmującej w założeniu swym zasięgiem nie tylko Warmię, ale również Pomorze. Prelegentka omówiła historię braniewskiej drukarni na przykładzie starodruków ze zbiorów Instytutu Północnego, dokonując przy tym ich prezentacji. Uzupełnieniem referatu był wernisaż wystawy „Dzieła typografów braniewskich w zbiorach Biblioteki Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego", przygotowanej merytorycznie przez dr Annę Bujko. Ekspozycja przybliża historycznych właścicieli oficyny, używane przez braniewskich typografów nazwy ich miasta oraz znaki proweniencyjne występujące w starodrukach ze zbiorów Biblioteki Instytutu Północnego.

21 września w Domu Polskim odbył się wykład ks. dr. Tomasza Garwolińskiego, Dyrektora Biblioteki WSD MW „Hosianum", zatytułowany „Stare druki z kolekcji biskupów warmińskich doby renesansu, przechowywane w Bibliotece »Hosianum« w Olsztynie" Prelegent przedstawił fragmenty kolekcji starych druków należących do biskupów warmińskich doby renesansu, informując słuchaczy, że w zbiorach Biblioteki WSD MW „Hosianum" znajduje się niemal 100 tego rodzaju woluminów. Mają one znaki proweniencyjne biskupów w formie ekslibrisów, superekslibrisów oraz wpisów własnościowych. Najwięcej druków zachowało się po biskupie Marcinie Kromerze, najmniej (zaledwie jeden) pod kardynale Stanisławie Hozjuszu.

21 września, w salach kopernikowskich olsztyńskiego zamku odbył się wykład Alicji Łuczyńskiej z Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur pt. „Woluminy ze Stadtbibliothek Königsberg w księgozbiorze Muzeum Warmii i Mazur". Prelegentka omówiła przedwojenną historię Biblioteki Miejskiej w Królewcu, której początki sięgały połowy XVI stulecia, przybliżyła również drogę, jaką przebyły po II wojnie światowej księgozbiory z Królewca, wchodząc ostatecznie w skład zbiorów Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur. Zaprezentowano też znaki własnościowe Stadbibliothek Königsberg oraz wybrane woluminy o proweniencji królewieckiej.

Zorganizowane w ramach 21. Olsztyńskich Dni Nauki i Sztuki wykłady zgromadziły łącznie kilkudziesięcioosobową grupę słuchaczy.

Należy podkreślić, że przy okazji wszystkich opisanych wyżej spotkań uczestnikom rozdawano ekslibris regionalny w różnych wariantach graficznych. Za każdym razem owe znaki własnościowe cieszyły się dużym zainteresowaniem zgromadzonych gości. Kolportaż ekslibrisów z jednej strony stanowi wkład Instytutu Północnego w rozwój kultury czytelniczej, z drugiej zaś jest znakomitym sposobem promocji projektu „Księgozbiory przedwojenne jako źródło do historii Warmii i Mazur". W związku z tym Instytut Północny zamierza w dalszym ciągu drukować i rozprowadzać ekslibris regionalny podczas różnego rodzaju wydarzeń.

Konrad Bączek